

สื่อกับสิ่งแวดล้อม : ที่เป็นมาและที่ (ควรจะเป็นไป)*

กาญจนา แก้วเทพ

เกริ่นนำ

ข้อเขียนชิ้นนี้จะเป็นการประมวลแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเด็น 2 ประเด็นที่ต่างก็มีอันดับความสำคัญระดับสุดยอดของปลายศตวรรษที่ 20 นี้คือ “(ปัญหา) สิ่งแวดล้อม” และ “สื่อมวลชน” ทั้งนี้ โดยผู้เขียนจะเริ่มจากข้อเท็จจริงที่ว่า ประเด็นปัญหา สิ่งแวดล้อมนั้นทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ และสำหรับปัญหาบางปัญหานั้น (หรืออาจจะแทบทุกปัญหา) ยังไม่มีใครกล้าให้คำตอบว่า จะมีทางคลี่คลายบรรเทาหรือแก้ปัญหาดังกล่าวได้อย่างไร เช่น ปัญหาเรื่องโลกร้อนขึ้น ชั้นโอโซนลดน้อยลง มลพิษทางอากาศและทะเล ป่าเมืองร้อนลดน้อยลงไปทุกที มลพิษจากสารปนเปื้อนต่าง ๆ ฯลฯ และแม้ว่า คำตอบในเรื่องลู่ทางของการแก้ไขปัญหานั้นยังไม่มีคำตอบแน่ชัด แต่สิ่งที่แน่นอนอย่างยิ่งก็คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นปัญหาที่ “คนทุกคน” มีส่วนร่วมสร้างขึ้นมาไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ดังนั้น ในขั้นตอนของการแก้ไข ก็จำเป็นต้องอาศัยการร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมมือ และร่วมสมองจากทุกคนและทุกฝ่าย และในการระดมพลังทางสังคมขนาดใหญ่เช่นนี้ ในยุคสมัยปัจจุบันนี้คงไม่มีสถาบันใดมีศักยภาพเทียบเท่ากับ สถาบันสื่อมวลชนได้อีกแล้ว

อย่างไรก็ตาม ในแวดวงวิชาการก็ยังไม่ชัดเจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสิ่งแวดล้อมจะเป็นไปในทางที่พึงปรารถนาเสมอไป สำหรับกลุ่มที่มองโลกในแง่ดีและมองสื่อมวลชนในทางบวก ก็จะมีทัศนะว่า สื่อมวลชนน่าจะมีบทบาทหน้าที่ที่สร้างสรรค์ต่อเรื่องสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการทำหน้าที่ด้านการเฝ้าระวัง (surveillance) ด้านการให้ข่าวสารหรือการให้การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อม ทัศนะดังกล่าวนี้จะมองได้ง่ายและชัดเจนที่สุดจากสำนักคิดหน้าที่นิยม (Functionalism)

* ข้อเขียนนี้เป็นส่วนหนึ่งของเอกสาร “จุดประกายความคิดเรื่องสื่อมวลชนกับสิ่งแวดล้อม” กาญจนา แก้วเทพ, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาฯ, 2540

ตีพิมพ์ใน กาญจนา แก้วเทพ (2541) “สื่อสิ่งแวดล้อม: ที่เป็นมาและที่(ควรจะเป็นไป)” วารสารนิเทศศาสตร์ ปีที่ 16: ต.ค.-ธ.ค. 2541, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แต่ทว่ายังมีนักคิดบางกลุ่มที่มีความสงสัยว่า สื่อมวลชนนั้นจะสามารถเล่นบทบาทเป็น “ยาแก้ไข้หรือยารักษาโรคสิ่งแวดล้อม” ได้จริง ๆ หรือ ในเมื่อสื่อมวลชนเองก็เป็น “ตัวเชื้อโรค” ชนิดหนึ่ง ตัวอย่างเช่น บุญรักษ์ บุญยะเขตมาลา (2537) ตั้งคำถามว่า ในเมื่อต้นกำเนิดและความเจริญเติบโตของสื่อมวลชนนั้นผูกติดอยู่อย่างแยกไม่ออกจากระบบทุนนิยมจนราวกับเป็นฝาแฝดอินจัน ทั้งสองฝ่ายต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพราะระบบธุรกิจอุตสาหกรรมซึ่งเป็นตัวการสำคัญในการสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ต้องพึ่งพาสื่อมวลชนเป็นช่องทางเผยแพร่ข่าวสารเพื่อขายสินค้าและบริการ ในทางกลับกัน สื่อมวลชนจะดำรงอยู่และเจริญเติบโตได้ก็ต้องอาศัยสปอนเซอร์ผู้อุปถัมภ์ที่เป็นธุรกิจอุตสาหกรรมเหล่านี้ เช่นนี้แล้ว ฝาแฝดอินจันจะทำลายล้างฝาแฝดอินจันได้อย่างไร ด้วยเหตุผลดังกล่าว D.Edwards (1998) จึงตั้งข้อสรุปว่า เมื่อสื่อมวลชนมีฐานะเป็นองค์กรพิทักษ์ระบบอุตสาหกรรมเสียแล้ว พวกเรา(ผู้รับสาร)ยังคงจะได้เรียนรู้ความเป็นจริงเรื่องสิ่งแวดล้อมจากสื่อมวลชนได้ละหรือ ตัวอย่างทัศนคติดังกล่าวนี้มักจะได้แก่สำนักคิดกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory)

นอกจากทัศนคติที่ดูจะสุดโต่งไปคนละขั้วจากสำนักคิดทั้งสองที่กล่าวมาแล้ว ยังอาจจะมีทัศนคติที่อยู่ตรงกลางระหว่างทัศนคติทั้งสอง เช่น ทัศนคติที่อาจจะเชื่อในความตั้งใจและความสุจริตใจของสื่อต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่ก็ไม่แน่ใจใน “ฝีมือ” ว่า สื่อจะมีน้ำยามากน้อยเพียงใดในเรื่องนี้ เป็นต้น

สำหรับเป้าหมายของบทความนี้ในส่วนที่จะกล่าวถึงต่อไปนั้น จะมีอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก ผู้เขียนจะสำรวจอย่างคร่าว ๆ ถึงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องสื่อกับสิ่งแวดล้อมทั้งในกรณีของไทยและต่างประเทศ โดยที่งานศึกษาแต่ละชิ้นนั้นอาจจะแตกต่างกันตามจุดยืนที่ผู้เขียนได้กล่าวมาข้างต้น และประการที่สอง ผู้เขียนจะขอแนะนำว่า ยังควรมีประเด็นศึกษาอะไรบ้างที่สมควรจะให้ความสนใจต่อไปในอนาคต

คำนิยามอันหลากหลายของ “สิ่งแวดล้อม”

เนื่องจากคำว่า “สิ่งแวดล้อม” เป็นแนวคิดกว้าง ๆ ที่บ่งบอกความหมายอ้างอิงได้ถึงหลายสิ่งหลายอย่าง และนี่อาจจะเป็นแง่มุมที่ก่อให้เกิดปัญหาตั้งแต่ต้นมือ กล่าวคือ “พูดถึง

เรื่องเดียวกันแต่เป็นคนละเรื่อง” ในที่นี้ จะขอสำรวจการอ้างอิงถึงความหมายของสิ่งแวดล้อมที่นักคิดไทยและเทศได้ให้ความหมายเอาไว้อย่างหลากหลาย

(i) A.Dahlan (1994) ได้แบ่งระดับของสิ่งแวดล้อมออกเป็น 3 ระดับคือ

(ก) สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (Natural Environment) หรือ ระบบนิเวศน์ (Ecosystem) ที่ประกอบด้วยทรัพยากรทั้งที่สร้างขึ้นใหม่ได้ และไม่ได้ ทั้งสิ่งมีชีวิตและไร้ชีวิตทั้งปวง สรรพสิ่งเหล่านี้อยู่ร่วมกันอย่างมีหลักการ มีกระบวนการและมีวัฏจักร

(ข) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made Environment) เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ได้สร้างสรรค์เปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ถนน สะพาน ตึก ไฟฟ้า ซึ่งยังคงมีลักษณะทางกายภาพที่มองเห็นจับต้องได้อยู่

(ค) สิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environment) ก็เป็นสิ่งแวดล้อมประเภทที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาเช่นเดียวกัน หากแต่เป็นงานสร้างสรรค์ที่ไม่มีลักษณะทางกายภาพและมีมิติเชิงคุณภาพ อันได้แก่ ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม การรับรู้ ปรัชญา วัฒนธรรม เป็นต้น

สิ่งแวดล้อมทั้ง 3 ระดับนี้ จะมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น ข้อสรุปของนักวิชาการแนวมนุษยนิยมจากลาตินอเมริกาสรุปว่า วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ (ระดับ ก.) ที่ทั่วโลกกำลังประสบอยู่ มิใช่เกิดขึ้นเพราะปัญหาประชากรมากขึ้น หากแต่เป็นเพราะผลผลิตของลัทธินิยมวัตถุนิยมตะวันตก (ระดับ ค.) ที่ส่งผลให้โลกทั้งโลกมีสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (ระดับ ข.) และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเกิดเป็นอันตรายต่อทุก ๆ อย่างในโลกรวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วย (อ้างจากปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ : 2539)

(ii) Tarzie Vittachi (อ้างใน K.Dixit, 1994) ได้ใช้แนวคิดที่คล้ายคลึงกันด้วยการแบ่งสิ่งแวดล้อมเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนแรก เป็นระดับภายนอก คือ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (natural environment) และ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นทุกอย่าง (human environment) ส่วนระดับที่สามเป็นส่วนภายใน (inner environment) ได้แก่ คุณค่าที่กำหนดแนวทางประพฤติกฎปฏิบัติที่เรียกว่า “invironment” K. Dixit (1994) ได้โยนเข้าสู่เรื่องสื่อมวลชนว่า สำหรับนักสื่อมวลชนที่จะทำหน้าที่รายงานเรื่องสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง invironment ของตนเองเสียก่อน

ทั้งนี้ เพราะระบบค่านิยม คุณลักษณะและตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมตนเองจะเป็นตัวกำหนดเนื้อหา และวิธีการนำเสนอผลงานของตนเอง เป็นที่น่าสังเกตว่าในวิถีคิดของประชาชนในโลกที่สามซึ่ง แม้ว่า อาจจะถูกทำลายสิ่งแวดล้อมภายนอก 2 ระดับแรกไปแล้ว แต่ทว่าสิ่งแวดล้อมในใจนั้น ยังคงหลงเหลือมรดกวิถีคิดและระบบคุณค่าเก่า ๆ เอาไว้พอสมควร ตัวอย่างเช่น ในกรณีของ พุทธศาสนาในสังคมไทย รักรอง (2534) วิเคราะห์ว่า “การที่ชาวพุทธคิดว่ามนุษย์เป็นเพียงหนึ่งในบรรดาชีวิตทั้งหลายที่ถือรูปแตกต่างกันออกไป ไม่มีใครเป็นศูนย์กลาง วายเวียนกันไปใน วัฏสงสาร ซึ่งมนุษย์และสัตว์ก็ตกอยู่ในห่วงอำนาจของมันเท่า ๆ กัน ทัศนคติแบบนี้เอื้อต่อการอนุรักษ์ เพราะไม่ถือเอาประโยชน์ของมนุษย์เป็นที่ตั้ง ชีวิตในรูปอื่น ๆ จึงมีสิทธิ์จะอยู่บนโลกนี้ เท่า ๆ กับมนุษย์” (น่าเสียดายที่คนที่คิดดี ๆ แบบนี้มักไม่มีอำนาจ ส่วนคนที่มีอำนาจเขาไม่ค่อย คิดดี ๆ อย่างนี้)

(iii) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2534) จัดแบ่งประเภทของขบวนการสิ่งแวดล้อม ออกเป็น 3 ระดับ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการรับรู้และวิธีการวิเคราะห์รวมทั้งความเข้าใจใน ปัญหาสิ่งแวดล้อมดังนี้

(ก) กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Conservationist) หรืออาจเรียกว่า “กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” กลุ่มนี้วิเคราะห์ว่าสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมมาจากพฤติกรรมระดับบุคคล (individual level) ดังนั้นต้องให้การศึกษาระดับปัจเจกบุคคลเสียใหม่ เช่น มีวินัยด้านสิ่งแวดล้อม (ไม่ทิ้งขยะ) บริโภคให้น้อยลง (ใช้น้ำอย่างประหยัด) ใช้ผลิตภัณฑ์ที่ Recycle ได้ เป็นต้น

(ข) กลุ่มปฏิรูป (Reformist) กลุ่มนี้วิเคราะห์ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดมาจากนโยบายการผลิตของสังคม หรือนโยบายการพัฒนาประเทศที่ยังขาดมาตรการในการจัดการกับสิ่งแวดล้อม เช่น ขาดการวางแผนเรื่องที่อยู่อาศัย ขาดการวางแผนจัดการเรื่องการใช้น้ำ ดังนั้นจึงมีข้อเสนอให้ใช้มาตรการทางกฎหมาย และสร้างระบบจูงใจทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อสิ่งแวดล้อม (เช่น ลดภาษีน้ำมันไร้สารตะกั่ว) ปรับปรุงยุทธศาสตร์และเพิ่มประสิทธิภาพระบบการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม

(ค) กลุ่มเปลี่ยนระบบ (Radical) ความแตกต่างระหว่างกลุ่มนี้กับกลุ่มปฏิรูปก็คือ กลุ่มเปลี่ยนระบบเห็นว่า トラบิโดที่ประเทศยังพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยม แนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดการผลิตที่เกินขีดจำกัดทางนิเวศอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมให้หายขาดอย่างถาวร จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสังคมและการเมืองอย่างกว้างขวาง เช่น ต้องให้การใช้อำนาจแทนที่ด้วยการบริการ (เช่น องค์กรข้าราชการ) ความร่ำรวยแทนที่ด้วยการอดออม อาวุธแทนที่ด้วยสันติภาพ ลัทธิอุดมการณ์แทนที่ด้วยความประพฤติที่ดีงาม เป็นต้น

ในปี 2539 ปรีชา ตั้งข้อสังเกตว่า ในขณะที่ความหลากหลายทางชีวภาพมีแนวโน้มลดน้อยลง แต่ความหลากหลายทางความคิดและอุดมการณ์ทางสิ่งแวดล้อมกลับมีมากขึ้นนับตั้งแต่สีเขียวแก่ ๆ แบบปรัชญานิเวศวิทยาแนวลึก (Deep ecology) ทุนนิยมสีเขียว (Green Capitalism) ไปจนถึงสังคมนิยมแนวนิเวศ (Eco-Socialism)

(iv) เนื่องจากเรื่องสิ่งแวดล้อม มิใช่เรื่องที่ศึกษาเพื่อรู้เท่านั้น หากแต่เป็นการศึกษาเพื่อแก้ไขเปลี่ยนแปลง ดังนั้นในท่วงทำนองของชาวพุทธ พระธรรมปิฎก (2538) ได้เสนอหลักการในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยใช้เกณฑ์เรื่อง “ผลประโยชน์” เป็นตัวตั้ง แต่จะเป็นผลประโยชน์ของใครในระดับไหน อาจแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือ

(ก) ระดับผลประโยชน์ส่วนตัวแบบยังไม่มีการศึกษา ซึ่งถือหลักชอบ/ไม่ชอบเป็นที่ตั้ง (เช่น เลือกกินอาหารอร่อย)

(ข) ระดับผลประโยชน์ส่วนตัวแต่มีความเข้าใจประกอบว่า อะไรเป็นประโยชน์ที่แท้จริงแก่ชีวิต (เช่น เลือกกินอาหารที่มีประโยชน์)

(ค) ระดับผลประโยชน์ส่วนตัวแต่มีความเข้าใจอย่างกว้างขวางว่า ประโยชน์ของตนเกี่ยวเนื่องกับประโยชน์ของผู้อื่นกับสังคม

จากหลักความเข้าใจทั้ง 3 ระดับ ได้นำมาสู่แนวทางในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม 3 ระดับคือ

(ก) แก้ปัญหาในระดับพฤติกรรม ด้วยกติกาของสังคม ทั้งการออกกฎหมายและใช้กฎหมายของวัฒนธรรมประเพณี หรือแก้ปัญหาในระดับพฤติกรรมด้วยการชั่งชั่ง สร้างความเคยชินที่ดี ก่อนที่ความเคยชินที่ไม่ดีจะเกิดขึ้น

(ข) การแก้ปัญหาในระดับจิตใจ อันได้แก่ การปลูกฝังคุณธรรมสำคัญ ๆ 3 ประการ ที่เป็นเสาหลักของสิ่งแวดล้อม คือ เมตตากรุณา ความรู้สึกพอใจและเป็นสุข และจิตสำนึกในความรับผิดชอบด้วยกลวิธีต่าง ๆ

(ค) แก้ปัญหาในระดับปัญญา อันได้แก่ ความปลูกฝังความเข้าใจเรื่องระบบความสัมพันธ์เชิงนิเวศและท่าทีที่จำเป็นต้องมีต่อสิ่งแวดล้อม

(ง) จากเอกสารเรื่อง สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย (2538) ได้มีวิธีการแบ่งประเภทหัวข้อ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเหมาะสมกับการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมมากขึ้นดังนี้

(ก) แบ่งตามประเด็น เป็นเรื่อง น้ำ เขื่อน ป่า พลังงาน มลพิษ (ภาวะความเสียหายต่าง ๆ) อุตสาหกรรม เมือง การพัฒนา การท่องเที่ยว ฯลฯ

(ข) แบ่งตามกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น รัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชน สตรี ชนกลุ่มน้อย เด็ก นักธุรกิจ สื่อมวลชน ฯลฯ

(ค) ทางเลือกใหม่ ๆ เช่น เกษตรทางเลือก พลังงานรูปแบบใหม่ แนวคิดใหม่ และจิตสำนึกใหม่

การนำเสนอความหมายที่หลากหลายของเรื่องสิ่งแวดล้อม ทั้งในแง่ระดับขอบเขต ประเด็นที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งกลวิธีในการแก้ปัญหา ที่กล่าวมานี้ สามารถจะนำมาใช้ประโยชน์ในการวิจัยด้านสื่อมวลชนกับสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เราอาจจะนำเอาความหมายเหล่านี้มาตรวจสอบเนื้อหาของสื่อประเภทต่าง ๆ ว่า มีสัดส่วนและทิศทางเน้นหนักไปในทางใด เพื่อหาข้อเสนอแนะในการพัฒนาผลงานของสื่อให้สมดุลง่ายและสมบูรณ์มากขึ้น (ดังตัวอย่างงานวิจัยที่ได้กล่าวถึงต่อไป)

การพบกันระหว่างวัฒนธรรมทางวิทยาศาสตร์กับวัฒนธรรมของสื่อมวลชน

ในการรายงานข่าวหรือการทำสารคดีต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น อาจพิจารณาได้ว่า เป็นการพบกันระหว่างวัฒนธรรม 2 กระแส คือ วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์

(เนื่องจากเรื่องของสิ่งแวดล้อมมีพื้นฐานหลักมาจากวิทยาศาสตร์) และวัฒนธรรมของสื่อมวลชน ซึ่งแต่ละฝ่ายต่างก็มีธรรมชาติของตนเอง อันอาจจะก่อให้เกิดความไม่ลงรอยกันพอดีระหว่าง 2 วัฒนธรรม เช่น

(i) ในกรณีของการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นข่าวที่มีเนื้อหาจากด้านวิทยาศาสตร์ ในกรณีที่เป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ที่ค่อนข้างจะบริสุทธิ์ (Pure Science) เรื่องราวดังกล่าวจะมีลักษณะที่ค่อนข้างซับซ้อนและไกลตัว จึงทำให้เกิดปัญหาแก่ผู้รายงานว่า “จะทำให้คนสนใจติดตามเรื่องราวอย่างต่อเนื่องได้อย่างไร” ในแง่นี้ควรมีการวิจัยบรรดาการและคอลัมน์ของสื่อต่าง ๆ ที่สามารถทำให้ผู้รับสารสนใจได้ว่า มีกลยุทธ์ในการผลิตและส่งสารได้อย่างไร (เช่น รายการที่ต้องการอนุรักษ์ปะการังได้นำรายการหนึ่ง ใช้วิธีให้พิธีกรไปทำรายการอยู่ใต้น้ำจริง ๆ เป็นต้น)

(ii) จังหวะการทำงานที่แตกต่างกัน ในหลายกรณี การเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องที่มองเห็นได้อย่างช้า ๆ ต้องใช้เวลาในการพัฒนา แต่ทว่าวัฒนธรรมในการทำข่าวนั้นจำเป็นต้องมีทุกวันและจังหวะการทำงานเป็นไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้น “ข่าวสิ่งแวดล้อม” จึงเกิดมาจากส่วนผสมที่มีจังหวะเร็วช้าไม่เสมอกันและมักเกิดความขัดแย้ง อากาที่ปรากฏบ่อยครั้งก็คือ หลังจากรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมที่มีประเด็นปะทุเป็นเรื่องใหญ่โต มีผลกระทบรุนแรง และน่าสนใจตามเกณฑ์ของคุณค่าข่าว แต่หลังจากเสนอข่าวไปได้สักระยะหนึ่ง นักข่าวจะรู้สึกว่าการประเด็นชักจะตัน ไม่มีความคืบหน้า ไม่มีแง่มุมใหม่ ๆ ที่จะป็นข่าวให้คนสนใจติดตามได้ ในแง่นี้ ควรมีการศึกษาวิจัยว่า ทั้งฝ่ายวิทยาศาสตร์และฝ่ายสื่อมวลชนจะมีวิธีการทำงานเพื่อประคองความสนใจของสาธารณชนให้ยืนยาวต่อเนื่องได้อย่างไร

(iii) ในแวดวงวิทยาศาสตร์นั้น ถือว่า เรื่องราวต่าง ๆ มีความซับซ้อน ตัวอย่างเช่น การจะอธิบายว่า โลกร้อนขึ้น หรือปรากฏการณ์เรือนกระจก เรื่องประเภทนี้ต้องใช้เวลานานมากในการให้ข้อสรุป และโดยทั่วไปข้อสรุปทางวิทยาศาสตร์มักมีลักษณะชั่วคราวและมีผู้โต้แย้งอยู่เสมอ ในขณะที่วัฒนธรรมด้านสื่อมวลชนนั้น เป็นการทำงานที่ต้องหากินกับพื้นที่และเวลาอันจำกัด (เขียนข่าวไม่ได้ยาวนัก และมีเส้นตายที่ต้องปิดข่าว) การรายงานนั้นก็ต่อลดความซับซ้อนให้เรียบง่าย และต้องรายงานอย่างค่อนข้างจะ “พื้นธง” การทำงานร่วมกันระหว่างนักข่าวและนักวิทยาศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมจึงมักผิดใจกันอยู่บ่อยครั้ง เพราะความแตกต่าง

ทางวัฒนธรรม ในแง่นี้ ควรจะมีการศึกษาพัฒนาการในการก้าวเข้ามาพบกันครึ่งทางระหว่าง 2 ฝ่าย

ในต่างประเทศได้มีการศึกษาปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่าง 2 ฝ่าย เช่น K. Wilson (1995) ศึกษาการรายงานข่าวสื่อมวลชนในเรื่องโลกร้อนขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ซับซ้อนและยังมีข้อถกเถียงจากนักวิทยาศาสตร์หลาย ๆ ฝ่าย ผู้ศึกษาวิจารณ์ว่า การรายงานข่าวเรื่องนี้ของสื่อทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกสับสน หรือมีฉันทันทีเบื่อบ่อยเล็กติดตามข่าวไปเลย ในเวลาเดียวกัน สื่อเองก็มีข้อจำกัดต่าง ๆ มากมาย เช่น พื้นที่และเวลาที่จะรายงานมีอย่างจำกัด การใช้แหล่งข่าวเพียงแห่งเดียว (เพราะมีผู้เชี่ยวชาญน้อยหรือสื่อไม่ค่อยรู้จักแหล่งข่าว) ระดับความเข้าใจของผู้รายงานเอง เป็นต้น

ในกรณีของไทย วิลาสินี พิพิธกุล (2538) ศึกษาพบว่า เนื่องจากนักข่าวสิ่งแวดล้อม มีภูมิหลังมาจากนักข่าวสายการเมือง ดังนั้น วิธีการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมจึงมีลักษณะ “ติดจะการเมืองมากไปหน่อย” เช่น ในกรณีของมลพิษจากเหมืองแม่เมาะ จ. ลำปาง มีวิธีการนำเสนอแบบมูมแดง/มูมน้ำเงิน อันเป็นรูปแบบ (format) ของข่าวการเมือง วิธีรายงานดังกล่าวก่อให้เกิดนัยยะตามมาว่า เมื่อข้อพิพาทด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเพราะการเมือง ก็น่าจะหมดไปเพราะการเมืองเช่นกัน

เราอาจจะเลือกศึกษาวิธีการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมที่มีมิติด้านวิทยาศาสตร์ เศรษฐกิจ และการเมืองในระดับที่พอดี ๆ ตามสภาพความเป็นจริง เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานในภาคปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

พัฒนาการของเรื่องสิ่งแวดล้อมในสื่อมวลชน

ความสนใจในการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมในสื่อมวลชนได้เกิดขึ้นมาอย่างน้อย 4 ทศวรรษแล้ว ซึ่งสืบเนื่องมาจากภาระหน้าที่ประการหนึ่งของสื่อมวลชน คือ การสอดส่องความเป็นไปของสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม “อะไรบางอย่างจะถูกสอดส่อง” นั้นก็ได้เปลี่ยนแปลงโฉมหน้าไปในท่ามกลางช่วงเวลาเกือบครึ่งศตวรรษนี้

(i) A. Dahlan (1994) สำรวจพัฒนาการของการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมในสื่อมวลชนต่างประเทศ (ตะวันตก) และพบว่า ในระยะแรก ๆ หนังสือพิมพ์มักจะรายงานปัญหา

สิ่งแวดล้อมที่เป็นอันตรายตามธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด ฯลฯ จนกระทั่งประวัติศาสตร์หน้าใหม่ได้เปิดขึ้น เมื่อ Rachel Carson (1962) ได้เขียนหนังสือชื่อ Silent Spring ที่พรรณนาถึงมหันตภัยอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ในเรื่องการใช้ยาฆ่าแมลง หนังสือเล่มนี้สร้างความเจ็บปวดแก่โลกตะวันตกในระยะแรก แล้วก็ตามมาด้วยกระแสการขนานรับแนวทางการสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากน้ำมือของมนุษย์ เหตุการณ์รูปธรรมที่สุดก็คือการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมโลก Stockholm Conference (1972) ที่มีผลทำให้การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมเคลื่อนย้ายจากมหันตภัยตามธรรมชาติมาสู่อันตรายที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น การขยายตัวของพื้นที่ทะเลทรายในแอฟริกา จนถึงโรคมินามาตะ อันเกิดจากสารปรอทที่โรงงานแปโตรเคมีคอลลิ่งลงทะเลในประเทศญี่ปุ่น

(ii) สำหรับกรณีของไทย ยังไม่มีงานวิจัยในลักษณะภาพรวมดังกล่าว นอกจากจะมีการศึกษาพัฒนาการของสื่อเฉพาะอย่าง เช่น สุชาติดา มิตรรามัญ (2538) ศึกษาพัฒนาการของนิตยสารสารคดี นอกจากนั้น ก็มีงานเขียนแบบผู้สังเกตการณ์ เช่น อุบลรัตน์ (1992) ตั้งข้อสังเกตว่า การนำเสนอเรื่องราวของสิ่งแวดล้อมในโทรทัศน์ไทยจะเริ่มต้นจากการฉายภาพยนตร์สารคดีต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Natural History) เช่น รายการ Singer World หรือ Life on Earth เป้าหมายของรายการเหล่านี้ก็เพื่อปลุกฝังให้เข้าใจและรักธรรมชาติ โดยยังไม่มีบริบททางเศรษฐกิจการเมืองเข้าไปเกี่ยวข้องมากนัก เราอาจขนานนามยุคนี้ว่า เป็นสิ่งแวดล้อมแบบ “สายลมแสงแดด”

ในยุคต่อมา จึงได้เริ่มเห็นรายการประเภท “รักเจ้าพระยากับดาวพิเศษ” ที่มีเนื้อหาใกล้ตัวและเป็นไทยมากขึ้น เป้าหมายของรายการเหล่านี้ยังคงสืบทอดต่อเนื่องการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม หากทว่าได้เพิ่มมิติของการกระทำเข้าไป และได้เริ่มรายงานสภาวะของสิ่งแวดล้อมที่เริ่มสู่อากาศน่าเป็นห่วงให้เห็นบ้างแล้ว

จนกระทั่งยุคปัจจุบัน เมื่อสื่อมวลชนรายงานข่าวประเภทต่อต้านการสร้างเขื่อน โรงงานทิ้งน้ำเสียลงในแม่น้ำ ชวนากุ้งทะเลาะกับชวนาข้าว ชาวประมงรายย่อยขัดแย้งเรื่องเครื่องมือจับปลากับประมงขนาดใหญ่ ฯลฯ อุบลรัตน์ก็ให้ข้อสรุปว่า การรายงานข่าวดังกล่าวได้ช่วยยกระดับความเข้าใจของสาธารณชนจากที่เคยรับรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมแบบ “สายลมแสงแดด” มา

เป็นเรื่องแบบ “บูดูเดือดเคล้าด้วยเศรษฐกิจการเมือง” อันเป็นระดับของสิ่งแวดล้อมแบบ “Environmentalist” มากกว่า “Conservationist”

(iii) A. Dahlan (1994) สรุปพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปของสื่อมวลชนในประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมในมิติต่าง ๆ ที่สามารถจะนำมาศึกษาวิจัยได้ดังนี้

(1) เกณฑ์การเลือกข่าว ซึ่งอาจจะศึกษาได้ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ในแง่ปริมาณก็คือ พื้นที่ที่ให้ความสำคัญกับข่าวสิ่งแวดล้อมมีอย่างน้อยเพียงใดเมื่อเทียบกับข่าวอื่น ๆ ส่วนในแง่คุณภาพก็คือ ข่าวสิ่งแวดล้อมประเภทใดที่ได้รับความสนใจที่จะรายงาน เป็นต้น

(2) ขอบเขตของข่าว (Scope of coverage) คือการศึกษาความกว้างขวางของประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมว่า มีอย่างน้อยเพียงใด ตัวอย่างเช่น การละลายของน้ำแข็งในขั้วโลกเหนือได้ถูกรายงานด้วยหรือไม่

(3) การเคลื่อนย้ายจุดสนใจ (Shifting focus) สื่อมวลชนได้รายงานหาหนะที่เกิดจากสาเหตุอะไรเป็นหลัก (ตามคำนิยามที่ได้กล่าวไปแล้ว) และนอกจากจะรายงานปัญหาแล้ว สื่อได้สนใจที่จะติดตามเสนอวิธีการแก้ปัญหาด้วยหรือไม่

(4) การขยายขอบเขตปริมณฑลของสิ่งแวดล้อม (Expanding boundaries) แต่เดิมการรายงานสิ่งแวดล้อมมักจะจำกัดอยู่แต่เฉพาะในเขตท้องถิ่น จังหวัด หรือชาติใดชาติหนึ่ง แต่ปัจจุบันเนื่องจากลักษณะ “โลกาภิวัตน์” ของปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงน่าจะมีการรายงานในลักษณะที่เชื่อมโยงปริมณฑลให้กว้างขวางมากขึ้น

(5) การเติบโตของความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (Growth of specialization) เนื่องจากความสนใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เพิ่มขึ้นของประชาชน และเนื่องจากความซับซ้อนของตัวประเด็นเอง ทำให้สื่อต้องมีการปรับตัวให้มีลักษณะเฉพาะมากยิ่งขึ้น เช่น มีการจัดหน้า หรือคอลัมน์พิเศษสำหรับเรื่องสิ่งแวดล้อม

(6) การรายงานข่าวด้านเทคนิคที่ดูเป็นเรื่องธรรมดาในชีวิตประจำวัน (Routine technical news) เมื่อนักข่าวมีความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น การรายงานก็ไม่จำเป็นต้องเป็นกรณีหาหนะขนาดใหญ่เท่านั้น (ซึ่งไม่สามารถเกิดเป็นข่าวได้ทุกวัน) เพราะ

นักข่าวสามารถจะพัฒนาขีดความสามารถในการรายงานเรื่องราวที่ดูเป็นกิจวัตรประจำวัน และดูเหมือนไม่มีความสำคัญ แต่แท้จริงแล้วเป็นกระบวนการที่มีความหมายด้านสิ่งแวดล้อม

(7) การติดตั้งแนวคิดใหม่ ๆ ถึงแม้ว่าสิ่งแวดล้อมจะยังคงให้ความสนใจกับข่าวประเภทข่าวหนัก (hard news) ที่ต้องเป็น “เหตุการณ์” (events) ที่มีผลกระทบขนาดใหญ่กับคนหมู่มาก แต่ในระยะหลัง ๆ สื่อมวลชนก็ได้เริ่มรายงาน “แนวคิดใหม่ ๆ ด้านสิ่งแวดล้อม” ที่อาจจะเกิดขึ้นจากการประชุมสัมมนา อภิปราย ฯลฯ

เกณฑ์ที่กล่าวมานี้สามารถใช้เป็นเครื่องมือวัดความก้าวหน้าของการรายงานข่าว หรือการนำเสนอเนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี

สื่อสีเขียว : ทัศนะจากสำนักหน้าที่นิยม

ดังที่ได้เกริ่นมาข้างต้นแล้วว่า กลุ่มนักวิชาการที่สังกัดแนวคิดต่างสำนักกัน ย่อมมีทัศนะโดยพื้นฐานต่อเรื่องสื่อและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น หากเปรียบเทียบทัศนะของสำนักหน้าที่นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะพบว่ามีข้อตกลงเบื้องต้นต่างกัันดังนี้คือ

สำนักหน้าที่นิยม	สำนักทฤษฎีวิพากษ์
(1) เน้นความมีเสถียรภาพและความสมดุลย์ของระบบสังคม (Stability of Equilibrium)	(1) เน้นความขัดแย้งที่มีอยู่ในระบบสังคม (Conflict & Contradiction)
(2) มองว่า สื่อมวลชนมีพลังในการกำหนดทิศทางของสังคม	(2) มองว่า อิทธิพลต่าง ๆ ในสังคม มีอำนาจในการกำหนดการทำงานและทิศทางของสื่อ
(3) มองว่า โดยส่วนใหญ่แล้ว สื่อมวลชนจะทำหน้าที่ในทางบวกและในทางสร้างสรรค์	(3) มองว่าสื่อมวลชนถูกใช้เป็นเครื่องมือให้อำรรักษ์ระบบให้เป็นอยู่อย่างเดิม (Status quo)

เนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่มักจะใช้แนวคิดของสำนักหน้าที่นิยม ซึ่งเป็นแนวคิดกระแสหลักในแวดวงสังคมศาสตร์ (รวมทั้งนิเทศศาสตร์) ดังนั้น จึงได้มีการพัฒนาแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยมต่อมาอีกมากมาย ดังนั้น ในที่นี้จะนำเสนอตัวอย่างของการพัฒนาแนวคิดเรื่องหน้าที่ของ

สื่อมวลชนที่มีต่อประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อจุดประกายความคิดสำหรับผู้สนใจจะศึกษาต่อไป

นาฏยา เสวกแก้ว (2541) สนใจศึกษาเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อวิทยุท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติใน จ. ชลบุรี โดยผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่อเปรียบเทียบกับสื่อประเภทต่าง ๆ สื่อวิทยุน่าจะมีศักยภาพในการเข้าถึงประชาชนในเขตชนบทได้ใกล้เคียงกับโทรทัศน์ แต่ทว่ามีค่าใช้จ่ายในการผลิตน้อยกว่ามาก (แม้ว่าจะมีอำนาจใ้มน้ำวน้อยกว่าก็ตาม) และการที่ผู้วิจัยให้ความสนใจกับ “สื่อท้องถิ่น” เป็นพิเศษนั้น ก็เนื่องจากผู้วิจัยมีความเห็นว่า สื่อท้องถิ่นสามารถจะตอบสนองต่อปัญหาอุปสรรคที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงของแต่ละท้องถิ่นได้ตรงเป้าหมายมากกว่าสื่อของส่วนกลาง

จากกรอบแนวคิดพื้นฐานเรื่องหน้าที่ที่สื่อมวลชนพึงมีต่อสังคม 4-5 ประการ เช่น การให้ข่าวสาร การประสานสัมพันธ์ การสืบทอดทางวัฒนธรรม การให้ความบันเทิง และการระดมสรรพกำลังของสังคม นาฏยาได้พัฒนาทฤษฎีหน้าที่นิยามดังกล่าวให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหาวิจัย โดยการจำแนกหน้าที่ของสื่อวิทยุท้องถิ่นที่มีต่อประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมดังนี้

(1) มิติด้านความเป็นสื่อส่วนกลาง V.S. ความเป็นสื่อท้องถิ่น จากลักษณะดังกล่าวจะมาเป็นเครื่องกำหนดว่า การแสดงบทบาทหน้าที่ของสื่อวิทยุ นั้น จะไปได้ไกลเพียงใด เช่น แสดงบทบาทเป็นเพียงผู้นำเสนอข่าวสาร (Information) หรือสามารถจะพัฒนาบทบาทไปได้ถึงการเป็นผู้เฝ้าระวังด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental surveillance - watchdog) คำตอบนั้นจะทราบได้โดยการวิเคราะห์สัดส่วนของเนื้อหารายการว่า เป็นเรื่องทั่ว ๆ ไปหรือเป็นปัญหาเฉพาะของชุมชนมากน้อยเพียงใด

(2) มิติด้านการสร้างผลกระทบต่อผู้รับสาร อาศัยแนวคิดเรื่องสื่อมวลชนสามารถจะสร้างผลกระทบให้เกิดขึ้นได้ในมิติต่าง ๆ คือ Knowledge - Attitude - Performance (K - A - P) ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์เนื้อหารายการว่า มีสัดส่วนของการให้ความรู้ การสร้างจิตสำนึก และการให้แนวทางในการนำไปปฏิบัติมากน้อยเพียงใด

(3) มิติด้านการแสดงบทบาทเชิงรุก (Active) หรือเชิงรับ (Passive) จากแนวคิดพื้นฐานเรื่องความสามารถของสื่อมวลชนในการเป็นผู้ระดมสรรพกำลัง (mobilization) ของสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ในภาคปฏิบัติที่เป็นจริงบางครั้งแทนที่สื่อ

จะทำหน้าที่เป็น “แถวหน้า” ของการเคลื่อนไหว ซึ่งผู้วิจัยเรียกว่า เป็นการแสดงบทบาทเชิงรุก เช่น การเป็นผู้นำสังคมในการเสนอแนวคิดและวิธีการในการแก้ไขปัญหา หรือการเข้าร่วมเป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ เป็นต้น ในทางตรงกันข้าม ในหลายกรณีสื่ออาจจะถนอมเนื้อถนอมตัวด้วยการเดินตามหลังมวลชน ซึ่งผู้วิจัยเรียกว่า เป็นการแสดงบทบาทเชิงรับ เช่น เล่นบทบาทเป็นเพียงคอยให้การสนับสนุนร่วมมือกับกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ หรือกระทำการเพียงคอยยกย่องผู้ที่มีกิจกรรมดีเด่นด้านการอนุรักษ์ (Status Conferral) ซึ่งเป็นเพียงบทบาทของผู้เสมอออก มิใช่การเข้าคลุกวงใน

(4) มิติของการเป็นช่องทางสื่อสารแบบทางเดียว V.S. สองทาง แม้ว่าคุณลักษณะประจำตัวของระบบสื่อมวลชนจะมีรูปแบบการสื่อสารที่เป็นการสื่อสารแบบทางเดียวเป็นหลัก กล่าวคือ มีแต่การไหลของข่าวสารจากผู้ส่ง (ตัวสื่อมวลชน) ไปยังผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว แต่เนื่องจากลักษณะพิเศษของสื่อมวลชนท้องถิ่นซึ่งค่อนข้างอยู่ใกล้ชิดกับประชาชน ดังนั้นจึงมีโอกาสสูงที่จะใช้การสื่อสารแบบสองทาง คือ ทั้งส่งข่าวสารจากผู้ส่งไปยังผู้รับและเปิดช่องทางให้ผู้รับส่งสารย้อนกลับมา (เน้น feedback) ตัวอย่างในทางปฏิบัติก็คือ สื่อวิทยุท้องถิ่นสามารถทำหน้าที่เป็นเวทีเปิดรับฟังทัศนะจากประชาชนในประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมได้

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า การวิจัยในแนวทางของทฤษฎีหน้าที่นิยมนั้น ยังสามารถจะพัฒนาให้หลากหลายเพื่อสอดคล้องกับประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมได้อีกมาก

Green S-M-C-R

หากใช้กรอบแนวคิดเรื่อง แบบจำลองของกระบวนการสื่อสารที่รู้จักกันดีในวงการนิเทศศาสตร์ คือ S-M-C-R มาจับคู่เรื่องงานวิจัยด้านสื่อกับสิ่งแวดล้อม จะพบว่า งานวิจัยบางชิ้นอาจจะเลือกศึกษาเพียงองค์ประกอบย่อยตัวใดตัวหนึ่ง เช่น ผู้ส่งสาร เนื้อหา หรือผู้รับสาร ในขณะที่งานศึกษาบางชิ้น อาจจะศึกษาหลายองค์ประกอบเชื่อมโยงกัน

ในที่นี้ จะเลือกพิจารณาประเด็นที่น่าสนใจจากองค์ประกอบย่อย S-M-C-R แต่ละตัว ดังนี้ (จะละเว้นการกล่าวถึง ตัวสื่อ -Media/Channel เพื่อมิให้ข้อเขียนนี้ยาวเกินไป)

(1) การศึกษาผู้ส่งสาร สำหรับงานด้านข่าวสิ่งแวดล้อมนั้น จะมีกลุ่มผู้ส่งสาร 2 กลุ่ม คือ กลุ่มนักสื่อสารมวลชน และกลุ่มคนที่เป็นแหล่งข่าว อันอาจจะได้แก่ นักวิทยาศาสตร์ นักสิ่งแวดล้อม เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชน ประชาชนที่เดือดร้อน ฯลฯ

(ก) ผู้ส่งสารที่เป็นนักสื่อสารมวลชน แง่มุมที่จะทำการศึกษานักสื่อสารมวลชนสายสิ่งแวดล้อมนั้น เริ่มมาจากการกำหนดบทบาทภาระหน้าที่ให้แก่พวกเขา ในกรณีของนักข่าวสิ่งแวดล้อมชมรมสื่อมวลชนด้านสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย (2532) กล่าวว่า ภาระหน้าที่ของพวกเขาก็คือ เป็นตัวกลางที่จะแปรความคิด คำศัพท์ต่าง ๆ ด้านวิทยาศาสตร์ ให้มาเป็นภาษาที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าใจและเข้าถึงแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมได้ ในการนี้จึงมีงานวิจัยจำนวนมากในต่างประเทศที่ศึกษาคุณสมบัติที่จำเป็นต่อนักข่าวสิ่งแวดล้อม เช่น

- ต้องมีจิตสำนึก หรือที่เรียกว่า “สิ่งแวดล้อมในใจ” (invironment) ที่ถูกต้องเป็นอันดับแรก เนื่องจากภารกิจของนักข่าวสิ่งแวดล้อมนั้น จะต้องไปเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมในใจของประชาชน ดังนั้น จึงน่าจะเป็นการยากที่คนเราจะ “ให้ผู้อื่นในสิ่งที่ตนเองก็ไม่มี” ได้

- ต้องมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและลุ่มลึกเพียงพอในเรื่องสิ่งแวดล้อม

- มีทักษะในการสื่อสาร ดังที่ได้ระบุถึงตำแหน่งของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมว่า เป็นผู้ที่ยืนอยู่ตรงกลางระหว่างนักวิทยาศาสตร์-นักสิ่งแวดล้อม กับประชาชน ดังนั้น บรรดานักข่าวสายนี้จึงต้องมีทักษะในการแปลหรือแปรบรรดา “คำลวง” ทางวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย (technical term) และนำเสนอในรูปแบบและภาษาที่ง่ายในระดับที่ชาวบ้านจะทำความเข้าใจได้ (reader-friendly fashion)

นอกเหนือจากบรรดาทักษะพื้นฐานเหล่านี้ ในประเด็นเฉพาะ ๆ ด้านสิ่งแวดล้อมบางเรื่อง นักข่าวสายนี้ยังจำเป็นต้องมีฐานข้อมูลที่กว้างขวางเกี่ยวกับแหล่งข่าวที่หลากหลาย (เช่น กรณีไฟไหม้ป่าที่อินโดเนเซีย ปี 2540 และพัดเอาฝุ่นละอองเข้ามาทางภาคใต้ของไทย ปรากฏว่า มีผู้เชี่ยวชาญไทยในด้านนี้เพียงท่านเดียว และถูกสื่อมวลชนใช้จนกลายเป็นแหล่งข่าวซ้ำ) และในกรณีที่บรรดาการทํางานรอบตัวยังไม่มีวี่แวงเรื่องสิ่งแวดล้อมเท่าใดนัก นักข่าวสิ่งแวดล้อมก็ต้องทำการโน้มน้าวบรรณาธิการข่าว หัวหน้าข่าวและ gatekeepers คนอื่น ๆ ให้มองเห็นความสำคัญและเปิดเวทีให้กับข่าวสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น

- การสร้าง/ จัดเงื่อนไขเพื่อให้ได้มาซึ่งคุณสมบัติที่ต้องการ การที่จะได้นักข่าวสิ่งแวดล้อมที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนั้น จำเป็นต้องมีการสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการก่อเกิดและต่อกระบวนการทำงานดังกล่าวด้วย เช่น K. Dixit (1994) เสนอว่า ต้องมีการฝึกอบรมนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังทั้งเรื่องพื้นฐานความรู้ด้านการข่าวและด้านวิทยาศาสตร์ โดยอาศัยความร่วมมือจากสถาบันที่มีอยู่

ในกรณีของเมืองไทย ยังไม่มีงานศึกษาวิจัยเรื่องเกี่ยวกับนักข่าวสิ่งแวดล้อม แต่ทว่าในภาคปฏิบัติได้มีการรวมตัวของชมรมนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นแล้ว จึงน่าจะมีการหนุนช่วยทางวิชาการเพื่อความเจริญเติบโตของชมรมดังกล่าว นอกจากนี้ ควรมีการศึกษาวิจัยในแง่กระบวนการทำงาน (work process) เพื่อทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นว่า การทำงานข่าวสิ่งแวดล้อมมีลักษณะพิเศษอะไรบ้าง มีปัญหาอะไรต้องเผชิญ (แหล่งข่าว ผู้มีอิทธิพล ผู้อุปถัมภ์รายการ เวลาและพื้นที่ที่จำกัด ความรู้ความเข้าใจของนักข่าว ฯลฯ) รวมทั้งประมวลความพยายามของนักข่าวที่ใช้ในการแก้ปัญหาดังกล่าว ทั้งนี้ เพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้สำหรับฝึกอบรมนักข่าวสิ่งแวดล้อมรุ่นใหม่ต่อไป

(ข) กลุ่มผู้ส่งสารที่เป็นแหล่งข่าว ประเด็นที่จะศึกษาเรื่องแหล่งข่าวนั้นกระทำได้หลายแง่มุม แง่มุมแรกที่เป็นคำถามที่พื้นฐานที่สุดก็คือ “ความเป็นกลาง” ของสื่อมวลชนนั้น สามารถตรวจสอบได้จากการเป็นเวทีนำเสนอทัศนะจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องหรือไม่ อุบลรัตน์ (1992) ตั้งข้อสังเกตว่า สำหรับแหล่งข่าวที่เป็นประชาชนนั้น หากมีสถานะเป็นปัจเจกบุคคล จะมีคุณค่าน้อยในสายตาประชาชนแม้ว่าจะเป็นผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนโดยตรง

ในการสัมมนาเรื่อง “กระจกหกด้าน : สิ่งแวดล้อมไทย” (อ้างในสิ่งแวดล้อมไทยอนาคตไทย 2538) ได้ประมวลข้อจำกัดของนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไทยว่า มีอยู่ 3-4 ประการ คือ ยังให้คำอธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อมแก่สาธารณชนเข้าใจอย่างไม่ครบถ้วน ยังคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมด้วยระบบคิดแบบตะวันตก ด้านกิจกรรมยังเน้นแต่เรื่องจิตสำนึก โดยลืมเรื่องปัจจัยทางการเมือง มักเน้นกลยุทธ์การเยี่ยวยามากกว่าการป้องกัน เน้นการจัดการ (โดยการใช่เทคโนโลยี) มากกว่าเรื่อง กระบวนการ (process) โดยเฉพาะกระบวนการให้ประชาชนตัดสินใจด้านสิ่งแวดล้อมยังมีน้อย ฯลฯ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเรื่องแหล่งข่าวด้านสิ่งแวดล้อมในไทยยังแทบไม่มีเลย

(2) การศึกษาเนื้อหาสาระ ในวิชาการสาขาสื่อมวลชน มีวิธีการวิจัยเฉพาะตัวอยู่วิธีการหนึ่ง คือ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content) ซึ่งโดยทั่วไป มักจะประกอบด้วย 2 มิติใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็น เนื้อหา (Content) และส่วนที่เป็น วิธีการนำเสนอ (Presentation) และสำหรับในเรื่องสิ่งแวดล้อม อาจจะต้องแยกลักษณะข่าวสารออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาปกติธรรมดา (Normal period) และช่วงที่เกิดในช่วงวิกฤต (Crisis period)

แนวทางการวิเคราะห์เนื้อหาสามารถแยกแยะได้ออกเป็น 2 แนวทาง คือ

(i) การวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ คือ การตรวจนับว่า มีเนื้อหาเรื่องอะไรจำนวนมากน้อยแค่ไหนที่ปรากฏในสื่อ ตัวอย่างเช่น นฤมล ศรีสว่าง (2532) ศึกษาปริมาณและปัญหาการนำเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในหนังสือพิมพ์ไทยทั้งปริมาณและคุณภาพ จำนวน 9 ฉบับ ในช่วงเวลา 1 เดือน (ก.ค. 2530) และพบว่า ประเด็นที่ถูกนำเสนอมากที่สุดคือ เรื่องทรัพยากรป่าไม้ - สัตว์ป่า หนังสือพิมพ์คุณภาพเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมมากกว่าหนังสือพิมพ์ปริมาณ

(ii) การวิเคราะห์ในเชิงคุณภาพ จะให้ความสนใจเรื่อง “ความหมาย” (meaning) ของเนื้อหาที่ถูกนำเสนอไม่ว่าจะมีปริมาณเท่าใดก็ตาม ตัวอย่างเช่น C.Collins & S. Keplart (1995) ศึกษากรณีการนำแนวคิดด้านวิทยาศาสตร์ เรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพ” มาเสนอในสื่อ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1986-1993 สื่อได้ตีความหรือสร้างความหมาย (reconstruct) แนวคิดนี้ออกมาในรูปแบบใดบ้าง

สำหรับเป้าหมายหรือการใช้ประโยชน์จากการวิเคราะห์เนื้อหานั้น สามารถทำได้หลายประการ เช่น

(1) เป็นเครื่องบ่งชี้สภาพที่เป็นจริงของสังคม ทั้งนี้ โดยอาศัยความเชื่อที่ว่า สื่อมวลชนจะทำหน้าที่เป็นกระจกที่ส่องความเป็นไปของสังคม ตัวอย่างเช่น หากปริมาณคอลัมน์ข่าว และรายการวิทยุโทรทัศน์มีมากขึ้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า ความสนใจของสาธารณชนต่อปัญหานี้มีมากขึ้น หรืออาจจะสะท้อนว่า สภาพแวดล้อมกำลังมีปัญหารุนแรงในเรื่องนั้นๆ ตัวอย่างเช่น ในปี 2534 ณรงค์ ขำวิจิตร วิเคราะห์เนื้อหาหนังสือพิมพ์รายวันโดยจำกัดเฉพาะเรื่องสิ่งแวดล้อม

ในชุมชนกรุงเทพมหานคร และพบว่า ประเด็นที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือ เรื่องการคมนาคมขนส่ง เป็นต้น

(2) เป็นเครื่องสะท้อนความเข้าใจและความตั้งใจของผู้ส่งสารได้ เช่น เรื่องระดับความเข้าใจปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จีรพรรณ กมลรัตนโยธิน (2536) ได้นำระดับความเข้าใจดังกล่าวมาใช้เป็นเกณฑ์วิเคราะห์เนื้อหาของรายการสารคดีทั้งแบบสั้นและยาวทางโทรทัศน์ โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ กลุ่มมรรณรงค์/อนุรักษ์ กลุ่มปฏิรูป และกลุ่มเปลี่ยนแปลงระบบ และพบว่า ปริมาณเนื้อหาของกลุ่มมรรณรงค์/อนุรักษ์ ยังมีมากที่สุด

(3) เป็นเครื่องสะท้อนถึงบทบาทที่สื่อมวลชนกำลังแสดงอยู่ ดังที่ได้กล่าวไปบ้างแล้วถึงบทบาทต่าง ๆ ที่สื่อมวลชนสามารถจะแสดงได้ ผลจากการวิเคราะห์เนื้อหา จะสามารถนำไปเป็นข้อสรุปถึงบทบาทที่แท้จริงที่สื่อกำลังแสดงอยู่ ตัวอย่างเช่น เยาวภา ตฤชณานนท์ (2535) ศึกษาวิธีการนำเสนอข่าวสารเกี่ยวกับโครงการสร้างเขื่อนของสื่อมวลชนไทย และพบว่าสื่อมวลชนมุ่งเน้นข่าวตามประเด็นที่ประชาชนสนใจ โดยดูว่า คุณค่าของข่าวอยู่ที่ความขัดแย้งและเป็นข่าวเชิงลบ จุดขายของสื่อมวลชนจึงเป็นเรื่องความขัดแย้งในการคัดค้านการสร้างเขื่อนและนำเสนออย่างเร้าอารมณ์เพื่อดึงดูดความสนใจของคนอ่าน เนื้อหาข่าวจึงเป็นเรื่องการติดตามกระแสการคัดค้านและเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงมากกว่าการอธิบายข้อมูลทางวิชาการให้ประชาชนมีความเข้าใจประเด็นดังกล่าวให้เพิ่มมากขึ้น ลักษณะที่เน้น “การเมือง” มากกว่า “สีเขียว” ของเรื่องข่าวสิ่งแวดล้อมสะท้อนว่า สื่อมวลชนเล่นบทบาทเป็น “ผู้ให้ความบันเทิงรื่นเริงใจ” มากกว่าเป็น “ผู้เฝ้าสอดส่องเหตุการณ์”

(4) การวิเคราะห์เนื้อหาสามารถนำไปตีความเรื่องผลกระทบที่จะเกิดต่อผู้รับสาร ภายใต้สมมติฐานที่ว่า ความถี่ในการนำเสนอข่าวสารซึ่งยิ่งมาก บ่อยครั้ง และต่อเนื่อง ย่อมมีอิทธิพลโน้มน้าวผู้รับสารได้มากกว่า ดังนั้นจึงมีการวิจัยแบบวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อตอบคำถามดังกล่าวอยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปเชิงปริมาณของสมมติฐานดังกล่าวก็อาจมีข้อยกเว้นในมิติเชิงคุณภาพเช่นกัน ดังที่ K.Dixit (1994) ได้กล่าวเตือนสื่อมวลชนที่รายงานข่าวสิ่งแวดล้อมทั่ว ๆ ไปว่า อย่าพาดหัวให้หน้าตระหนกตกใจบ่อยเกินไปนัก เช่น “จุดจบของโลกมาถึงแล้ว” “น้ำในโลกหมดแล้ว” เปรียบเสมือนเด็กเลี้ยงแกะที่ร้องโวยวายว่า “หมาป่ามาแล้ว”

บ่อยเกินไป เพราะวิธีพาดหัวเช่นนั้นอาจมีผลทำให้ประชาชนด้านชาติต่อวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมได้ง่าย ๆ

(3) การศึกษาผู้รับสาร เมื่อเปรียบเทียบกับองค์ประกอบเรื่องผู้ส่งสารและเนื้อหาแล้ว ในแวดวงการวิจัยเรื่องสื่อกับสิ่งแวดล้อมในไทย จะมีการศึกษาเรื่องผู้รับสารมากที่สุด แนวทางการศึกษาอาจจะแบ่งได้เป็น 4-5 แนวทางดังนี้

(3.1) การศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับสื่อ (Media exposure) เป็นงานวิจัยที่มีค่อนข้างมากและมีวิธีการวิจัยที่มีแบบแผนค่อนข้างเป็นแบบฉบับ กล่าวคือ เป็นการวัดตัวแปรด้านพฤติกรรมการเปิดรับสื่อของกลุ่มตัวอย่างด้านหนึ่ง แล้วนำมาหาค่าสหสัมพันธ์กับตัวแปรอื่น ๆ อีก 4-5 ตัว เช่น ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม ความตระหนัก การมีส่วนร่วม การลงมือปฏิบัติ ฯลฯ โดยอาจจะวิเคราะห์แยกแยะตัวแปรด้านประชากรของกลุ่มตัวอย่างเช่น อายุ เพศ รายได้ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ งานวิจัยรูปแบบนี้มักมีทฤษฎีผลกระทบ (Impact Theory) ที่เชื่อว่า ยิ่งเปิดรับสื่อมาก จะมีผลทำให้ตัวแปรตามอื่น ๆ มีค่าสูงตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม J. Klapper (1960) ได้เคยให้ข้อสรุปเกี่ยวกับอิทธิพลของสื่อมวลชนแล้วว่า สื่อมวลชนไม่ใช่ตัวแปรตัวเดียวที่จะใช้เปลี่ยนแปลงบุคคล หากจะต้องใช้ร่วมกับตัวแปรอื่น ๆ และใช้อย่างมีเงื่อนไข ดังนั้น การวิจัยในแบบแผนนี้ ควรจะมีการพัฒนาการออกแบบการวิจัยต่อไป

นอกจากนั้น งานวิจัยที่ใช้ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรนั้น ถึงแม้จะพบความสัมพันธ์แต่ก็ไม่อาจให้ข้อสรุปในแง่ความสัมพันธ์แบบเหตุ-ปัจจัย-ผลลัพธ์ (Causal relationship) ได้ เราจึงไม่อาจแน่ใจว่า สื่อนั้นเป็น “กระจก” หรือเป็น “ตะเกียง” สำหรับเรื่องสิ่งแวดล้อมกันแน่

แม้ว่าจะมีผลการวิจัยจำนวนมากที่เกี่ยวกับเรื่องพฤติกรรมการเปิดรับสารกับตัวแปรตามอื่น ๆ แต่ทว่าผลการวิจัยที่พบมักมีลักษณะไม่แน่นอน ค่อนข้างสะเปะสะปะไปตามยถากรรม ในบางกรณีก็พบความสัมพันธ์ บางกรณีก็ไม่พบ อย่างที่ไม่อาจจะอธิบายเหตุผลเบื้องหลังได้ ดังนั้น หากจะมีการวิจัยในลักษณะนี้ต่อไป (ซึ่งก็มีประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้) ควรจะมีการออกแบบการวิจัยให้รัดกุม โดยมีข้อเสนอแนะบางประการดังนี้

(i) เนื่องจากเครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูลเรื่องการเปิดรับนั้น มักจะเป็นแบบสอบถามหรือการสัมภาษณ์ ซึ่งมักจะให้ผลที่ไม่แน่นอน เพราะเป็นการถามประเด็นกว้าง ๆ และผู้วิจัยมัก

ไม่ได้ตรวจสอบว่า ในช่วงเวลาที่กำลังศึกษานั้น มีเนื้อหาประเด็นสิ่งแวดล้อมปรากฏอยู่ในสื่อมากน้อยเพียงใด ดังนั้น ควรเพิ่มเครื่องมือเรื่องการตรวจสอบเนื้อหาและการระบุประเด็นการเปิดรับให้เจาะจงมากขึ้น

(ii) การคัดเลือกตัวแปรของกลุ่มตัวอย่าง นอกจากตัวแปรด้านคุณลักษณะของประชากรตามแบบประเพณีแล้ว (เช่น อายุ เพศ รายได้ ฯลฯ) ตัวแปรเหล่านี้มักมีลักษณะกว้างขวางเกินไปกว่าที่จะนำมาอธิบายเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้น ผู้วิจัยควรจะสร้างสรรค์ตัวแปรใหม่ ๆ ด้านประชากรขึ้นมา ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ สุพัตรา ผาผุย (2533) ที่พบว่า คุณลักษณะของประชากร 6 กลุ่มตัวอย่าง เรื่อง ความจำเป็นในการใช้ถ่านและฟืน จะใช้อธิบายทัศนคติต่อการอนุรักษ์ป่าได้ดีที่สุด เป็นต้น หากเป็นเรื่องการแยกขยะ ควรใช้ตัวแปรเรื่องการมีหน้าที่เป็นคนทิ้งขยะภายในบ้านหรือเหล่า เรื่องแหล่งน้ำควรแยกเพศเพราะตามปกติในชนบท ผู้หญิงจะเป็นคนจัดการเรื่องการใช้น้ำ ควรเปรียบเทียบคนงานที่ทำงานในโรงงานที่ต้องใช้สารเคมีกับคนทำงานในสำนักงานว่า มีความตระหนักรู้เรื่องมลพิษแตกต่างกันหรือไม่ เป็นต้น แนนอนว่า ความสามารถที่จะสกัดตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ออกมาได้ นักวิจัยก็ต้องทำการบ้านมาล่วงหน้ามาพอสมควร แต่ทว่าผลการวิจัยที่ได้จะช่วยให้มีเส้นทางนำไปสู่การปฏิบัติได้มากขึ้น

(3.2) การศึกษาเรื่องผลกระทบของสื่อ แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ผลกระทบระยะสั้น และผลกระทบระยะยาว

(3.2.1) การวิจัยผลกระทบระยะสั้น การออกแบบการวิจัยเพื่อวัดผลกระทบระยะสั้นของสื่อต่อเรื่องสิ่งแวดล้อม มักจะต้องมีการจำกัดขอบเขตของตัวเนื้อหาและประเภทของสื่อเป็นอย่างมาก เพื่อให้ได้ข้อสรุปอย่างชัดเจนว่า ผลที่เกิดขึ้นนั้นเกิดมาจากตัวเนื้อหาและรูปแบบอะไร ดังนั้น ส่วนใหญ่แล้ว มักเป็นการวิจัยเพื่อประเมินประสิทธิผลของโครงการรณรงค์ใช้สื่อหรือรายการใดรายการหนึ่ง เช่น ประสิทธิภาพของรายการ “ทุ่งแสงตะวัน” โดยรัชนิดา ชำนาญมนตรี (2539) หรือโครงการริงค์เอิร์ธ ของ พจนา วาสีรัตน์ (2536)

สำหรับระดับของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเป้าหมายของผลกระทบนั้น มักเป็นระดับปัจเจกบุคคล มิใช่ระดับสถาบันหรือระดับสังคม และมักจะมุ่งที่เด็ก ๆ เป็นหลัก โดยมีการออกแบบการวิจัยโดยใช้วิธีการทดลองหรือกึ่งทดลอง

(3.2.2) การวิจัยผลกระทบระยะยาว J. Hester & W. Gonzenbach (1995)

สนใจเรื่องผลกระทบระยะยาวของสื่อมวลชนในการทำหน้าที่เป็น “ผู้กำหนดวาระ” (Agenda Setter) ประเด็นความสนใจเรื่องสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนอเมริกัน โดยการทำการสำรวจหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 3 ตัว คือ Media Agenda (ศึกษาโดยการวิเคราะห์เนื้อหาสื่อที่นำเสนอ) Public Agenda (ใช้การสัมภาษณ์ประชาชนว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงอันดับแรก ๆ มีอะไรบ้าง) และ Real World Indication (เป็นลำดับของความรุนแรงเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เป็นจริง) โดยศึกษาตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1987-1991 ผลการวิจัยพบว่า ไม่พบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทั้ง 3 ตัว นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังพบว่า ทั้งสื่อมวลชนและสาธารณะได้รับรู้ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างจำกัดมาก ได้รู้เป็นช่วง ๆ และให้ความสนใจเป็นพัก ๆ เท่านั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงดูเหมือนเป็น “วิกฤตการณ์เชิงสัญลักษณ์” เท่านั้น กล่าวคือ ปัญหาจะมาอยู่กับเราเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง แล้วก็จะเลือนหายไป จนกว่าถึงวันไม่ดีขึ้นร้าย จึงจะหวนกลับมาหลอกหลอนใหม่ เป็นวัฏจักรเช่นนี้

(3.3) การศึกษาเรื่องการรับรู้และความสนใจของผู้รับสาร จากแนวทฤษฎีหนึ่งที่ไม่เชื่อในพลังอำนาจของสื่อ แบบทฤษฎี Impact/Effect หากแต่เชื่อว่า เมื่อส่งสารไปแต่ละครั้ง ผู้รับสารแต่ละกลุ่มย่อมรับรู้ ให้ความสนใจ และตีความแตกต่างกัน ดังนั้น จึงควรศึกษาการรับรู้ของผู้รับสารเป็นหลัก เช่น งานของ S. Keeter (1984) ได้สำรวจว่า เวลาที่พูดถึงคำว่า “สิ่งแวดล้อม” นั้น ประชาชนคิดถึงอะไร หมายความว่าอะไร ประชาชนคิดว่า สภาวะแวดล้อมในปัจจุบันดีขึ้นหรือเลวลงกว่าเมื่อปีแล้ว ประชาชนใช้เกณฑ์อะไรในการรับรู้ความรุนแรงของปัญหา ฯลฯ หรือการสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างตัวประชาชนกับปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ประชาชนคิดว่า ตัวเองเป็นอะไร : นักอนุรักษ์ผู้ประหยัดพลังงาน ผู้ใช้ระบบ recycle ฯลฯ

(3.4) การใช้สื่อและแสวงหาข่าวสารเรื่องสิ่งแวดล้อมของผู้รับสาร (Media Use & Information Seeking) แนวทางการศึกษานี้ ก็เชื่อว่า ประชาชนจะเป็นผู้เลือกเปิดรับ เลือกใช้ และเลือกแสวงหาข่าวสารตามความต้องการของตนเอง K.Wilson (1995) ได้ตรวจสอบว่า ในเรื่องของโลกร้อนขึ้นนั้น ประชาชนได้อาศัยสื่อมวลชนเป็นช่องทางในการแสวงหาความรู้หรือเปล่า หรือใช้แหล่งข่าวอื่น ๆ

(3.5) การศึกษาบทบาทของข่าวสารกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ผลการวิจัยจากเรื่องอิทธิพลของสื่อมวลชนนั้น มักจะให้ข้อสรุปโดยทั่วไปว่า อิทธิพลของสื่อมวลชนนั้น สามารถจะทำให้ผลดีในเรื่อง ความรู้ (Knowledge) สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยในเรื่องทัศนคติ (Attitude) แต่มักหวังผลไม่ได้ในเรื่องการเปลี่ยนพฤติกรรม (Performance) หากนำข้อสรุปนี้มาใช้อธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อม ก็ชวนให้นึกคิดว่า ถ้าเช่นนั้น สื่อมวลชนจะมีประโยชน์อะไรต่อเรื่องสิ่งแวดล้อมเพราะอาจเป็นเรื่องที่ “รู้ทั้งรู้ แต่ไม่ลงมือปฏิบัติ” แล้วการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะเกิดตามมาหรือ

ในอีกด้านหนึ่ง ประสบการณ์อันยาวนานของการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมได้ให้ข้อสรุปแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องว่า การจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมไม่อาจดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยภาครัฐหรือภาคธุรกิจเอกชนเท่านั้น (ตัวอย่างเช่น เรื่องการปลูกป่า) หากจะต้องระดมความร่วมมืออย่างกว้างขวางจากภาคประชาชน นอกเหนือจากเหตุผลด้านประสิทธิภาพของการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว เหตุผลที่ให้ความชอบธรรมอีกประการหนึ่งที่ต้องเปิดทางให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม (หรืออาจจะต้องเป็นเจ้าของเรื่องสิ่งแวดล้อมด้วยซ้ำไป) ก็คือ เมื่อเกิดผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบจากเรื่องสิ่งแวดล้อม ประชาชนจะต้องได้รับผลกระทบเป็นคนแรก ในการนี้ข่าวสารจะมีบทบาทสำคัญ ดังเช่น งานวิจัยของพัชรมณี เย็นมันคง (2539) ในเรื่องการติดตามข่าวสารของประชาชนในเขตที่จะมีการสร้างโรงงานไฟฟ้าพลังความร้อนจากขยะในเขต จ. เชียงใหม่ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่า การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างเต็มที่และถูกต้องนั้น ข้อเรียกร้องประการแรกของประชาชนก็คือ ขอมีข่าวสารที่เพียงพอและมีคุณภาพ

มีตัวอย่างงานวิจัยในเรื่องนี้ เช่น อุษณีย์ ศิริสุนทรไพบูลย์ (2538) ได้วิเคราะห์แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ เช่น เขื่อน หรืออ่างเก็บน้ำ ด้วยการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของกลุ่มบุคคล 4 กลุ่ม คือ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำชาวบ้าน ประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสาร ผลการวิจัยพบว่ากรณีการสร้างเขื่อนที่ผ่านมาประชาชนยังมีส่วนร่วมอยู่น้อย ส่วนใหญ่จะเป็นพวกที่ได้รับความกระทบโดยตรงเท่านั้น งานวิจัยในลักษณะเช่นนี้ สมควรจะมีการสนับสนุนให้มีมากขึ้นในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- (1) จีรวรรณ กมลรัตนโยธิน (2536)
การวิเคราะห์เนื้อหาและความหมายของรายการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์
 วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- (2) ชมรมสื่อมวลชนด้านสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย (2532)
การสื่อข่าวสิ่งแวดล้อม : คู่มือสื่อมวลชน (แปลโดย สถาบันพัฒนาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย), สถาบันพัฒนาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย
- (3) ณรงค์ ขำวิจิตร (2534)
หนังสือพิมพ์รายวันกับการเสนอเนื้อหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนกรุงเทพมหานคร : การวิเคราะห์เนื้อหาและการสำรวจความคิดเห็นของครูในกรุงเทพมหานคร วิทยานิพนธ์
 คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- (4) บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา (2537)
ฐานันดรที่สี่ : จากโลกถึงรัฐไทย, โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ, กทม.
- (5) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2534)
 “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม การเมืองสีเขียว และความคิดแบบนิเวศวิทยา”
 ในผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคีต พิริยะรังสรรค์ (บ.ก.) พลวัตประเทศไทย : มุมมองจาก
เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- (6) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2539)
เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- (7) นฤมล ศรีสว่าง (2532)
การศึกษาปริมาณและปัญหาการนำเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและ
ทรัพยากรธรรมชาติในหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยมหิดล
- (8) นาฏยา เสวกแก้ว (2541)
บทบาทหน้าที่ของสื่อวิทยุท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ใน
จ. ชลบุรี วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(9) พระธรรมปิฎก (2538)

“ไทย : อนาคตกับป่า” ใน สิ่งแวดล้อมไทย : อนาคตไทย 2538 เครือข่ายองค์กรสิ่งแวดล้อม 38, กรุงเทพฯ

(10) พัชรมณี เย็นมั่นคง (2539)

การสื่อสารในสภาวะความเสี่ยงของผู้รับสารในเขตที่จะมีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังความร้อนจากขยะ จ. เชียงใหม่ วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(11) พจนา วาสีกรัตน์ (2536)

ประสิทธิผลของสื่อประชาสัมพันธ์โครงการชิงค์เอิร์ธในการให้ความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแก่นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น กรุงเทพมหานคร วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(12) เยาวดา ตฤชณานนท์ (2535)

ท่าทีของสื่อมวลชนต่อโครงการก่อสร้างเขื่อนพลังน้ำของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ศึกษากรณีเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(13) “รังรอง” (นามแฝง) (2534)

น้ำ ฟ้า ปลา ดาว , สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ

(14) รัชนิดา ชำนาญมนต์ (2539)

ประสิทธิผลของรายการทุ่งแสงตะวันในด้านความรู้และทัศนคติต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็ก วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(15) วิลาสินี พิพิธกุล (2538)

บทบาทของหนังสือพิมพ์ในการสื่อสารเรื่องความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม กรณีมลพิษจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ จ. ลำปาง วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(16) สุชาดา มิตรราญ (2538)

บทบาทหน้าที่ของนิตยสารสารคดีในการอนุรักษ์ธรรมชาติ วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(17) สุพัตรา ผาผุย (2533)

ประสิทธิผลของหน่วยงานประชาสัมพันธ์เคลื่อนไหวในการให้ความรู้และทัศนคติด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่ประชาชนในหมู่บ้าน จ. เชียงใหม่ วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(18) สุรัตน์ ตรีสกุล (2531)

การศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมเปิดรับข่าวสาร ความรู้ ทัศนคติ และการป้องกันกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสานของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกโครงการพยากรณ์และเตือนการระบาด จ. ชัยนาท วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(19) อุษณีย์ ศิริสุนทรไพบูลย์ (2538)

แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(20) Carson, R. (1962)

Silent Spring, Boston : Houghton Mifflin

(21) Collins C. & S. Kephart (1995)

“Science as News : The Emergence and Framing of Biodiversity” in Mass Communication Review 22 : 1-2, 1995 pp 21-45.

(22) Dahlan M. Alawi (1994)

Expanding The Role of Media in Environmental Protection , paper for AMIC Annual Conference on Communications, Convergence and Development. Bangkok, June 23-25, 1994

(23) Dixit K. (1994)

The Greening of the Media , paper presented at AMIC Annual conference “Communication, Convergence and Development”

(24) Edwards, D. (1998)

“Can we learn the truth about the environment from the media”, The Ecologist Vol28 No1 (Jan-Feb 1998)

(25) Hester J. & W. Gonzenbach (1995)

“The Environment : TV News, Real-World Cues and Public Opinion Overtime” in Mass Communication Review, 22 : 1-2, pp 5-20

(26) Keeter S. (1984)

“Problematical Pollution Polls : Validity in the Measurement of Public Opinion on Environment Issues”, Political Methodology 10: 3, pp 267-291

(27) Klapper, J. (1960)

The Effects of Mass Communication, New York: Free Press

(28) Salomone et al (1990)

“A question of Quality : How Journalists and News Sources Evaluate Coverage of Environment Risk”, Journal of Communication, 40 : 4 , pp 117-130

(29) Ubonrat Siriyuvasak (1992)

Environmental Discourses in The Thai Media, paper for Seminar on Environmental Policies and Media Reporting, AMIC Jan 27-29, 1992

(30) Wilson K. (1995)

Mass Media as Sources of Global Warming Knowledge , Mass Communication Review 22 : 1-2 , 1995 , pp 75-89